

УДК: 929Умер + 821.512.145

Кадырова Урие
КъМПУ кырымтатар ве тюрк
эдебияты кафедрасынынъ оджасы

Ашыкъ Умернинъ шиирлеринде ашыкъ ве севгили образларнынъ айдынлатылувы (бир шиир мисалинде)¹

У статті розглядається образ закоханого і коханої у поезії Ашика Умера. На прикладі одного вірша показана різноманітність художніх елементів використаних автором для відображення цієї теми.

The article deals with the image of the man in love and his beloved woman in Ashik Omer's poetry. In one of his poems he shows the variety of art elements to depict the given topic.

В статье рассматривается образ влюбленного и возлюбленной в поэзии Ашыка Умера. На примере одного стихотворения показано многообразие художественных элементов используемых автором для отражения данной темы.

Кырымтатар ве бутюн тюрк ашкъ эдебиятынынъ энъ буюк темсильджиси, айдын сымаларындан бири – Ашыкъ Умердир.

485 йылдан берли тек бизде дегиль де, Тюркиеде, бутюн тюрк алеминде шаиримизнинъ ады унутылмагъаны бунъа исбат олмазмы, аджеба?

Бугунъге къадар Ашыкъ Умер – ады белли, шахсиети мешур, иждады дикъкъат чекмеге девам эткен шаирлерден биридир. Онынъ ичюн эм кырымтатар, эм тюрк, эм рус эдебиятынынъ векиллери шу сума узеринде

¹ Макъале 2007 сенеси «Йылдыз» междмуасынынъ №2 санында (с. 129–136) басылгъан эди.

даима меракънен чалыша, огрене эдилер. Иште, олардан эписинде токъталмайып, тек бир къачыны анъмагъа истеймиз.

Бу саада энъ семерели чалышкъан, хызметлери баягъы терен олгъан алимлер – тюрк тедкъикъатчыларыдыр. Амма олар даа чокъ Ашыкъ Умер ким олгъаныны, онынъ шахсиетини айдынлаталар. Белли тюркшынас Фуад Копрюлю [1], эдебиятшынас Нихад Сами Банарлы [2], тедкъикъатчы Абдуллах Кабаклы [3], тюрк эдебиятшынасы, тедкъикъатчы Садеддин Нузет Эргун [4] Ашыкъ Умерге буюк къыймет кеселер. Бу ерде Ф. Копрюлю-заденинъ сёзлерини анъмамакъ мумкюн дегиль: «Ашыкъ Омер – ялынъыз кенди асырдаки саз шаирлерининъ дегиль, кендинден эвель ве сонъра келип кечкен бутюн саз шаирлерининъ энъ мешурыдыр»[1].

Рус алимлери арасында Ашыкъ Умерге дикъкъат айыргъан ве буюк эмиет берген белли шаркъшынас Феликс Домбровский олгъан эди.

Къырымтатар эдебиятында, белли шаиримизнен багълы малюматлар, 1894 сенесинден басылмагъа башланды. 1894 йылында Багъчасарайда Исмаил Гаспринский тарафындан «Ашыкъ Умернинъ диваны» адлы, 105 шиирден ибарет олгъан китабы дюнья юзюни коръди.

Умумен алгъанда, Ашыкъ Умер узеринде къырымтатар эдебиятында Э. Шемъи-заде [5;6;15], Б. Гъафар, Л. Меметова [7;8], Р. Фазыл [9;10;12;16;17], З. Акъсакъов [11], Н. Абдульваап [13;18], Т. Б. Усеинов [14], С. Нагаев [16], Ю. Къандым [19], чалышкъан эдилер.

Ашыкъ Умернинъ шиирлеринде ашыкъ ве севгили образларнынъ айдынлатылув меселесини огренмек ичюн бу саада япылгъан араштырмаларны козьден кечирмелимиз. Не языкъ ки, къырымтатар эдебиятында шаиримизнинъ иджады терен огренильмеди, яни яратыджылыгъынынъ жанрлары, образлар чешитлилиги, услуп хусусиетлери, айры-айры шиирлернинъ талиллери киби меселелерине киришилъмеди, токъталмады.

Ишимизде чокъусы рус – И. В. Стеблѣванынъ «Семантика газелей Бабура» [20] ве тюрк М. Н. Сеферджиогълунынъ «Неви диванынъ талили» [21] киби менбаларнен файдаландыкъ.

Бу саа араштырма, тедкъикъатларгъа не къадар мухтадж олгъаныны къайд этмемек мумкюн дегиль. Биз де шу саанынъ аспектлеринден бирисинде токъталмакъ истер эдик. Ашыкъ Умернинъ лирик шиирлерининъ энъ зенгин мевзусы – ашкътыр. Ве, эльбетте, ашкъ мевзусынынъ, ильк эвеля, дикъкъат чеккен тарафы – ашыкъ ве севгили образларыдыр.

Макъалемизде образлар системине кирген иште бу эки образыны, яни севгили ве ашыкъны бираз ачыкъламагъа, айдынлатмагъа тырыштыкъ. Аслында, чокъ мундериджели, ренкли, чокъ аспекти, чокъ тарафлы бу образларыны биз бир шиирде талиль эттик. Ашыкъ Умернинъ 2000-ге якъын шиирлеринден бир шиيري сечильмеси, онынъ буюк потенциалына, пек характеристик олгъанына багълы. Яни шаиримизнинъ шиирлери фаркълы образларнен, бедий васталарынен о къадар зенгиндир ки, тек бир шиир мисалинде бутюн инджеликлерини, онынъ иджадына аит хусусиетлерини косьтермек мумкюндир.

Чалышмамызнынъ эсас мевзусы Ашыкъ Умернинъ ашкъ ве диний-фельсефий лирикасы эсасында образларнынъ чешитлилигидир. Бу макъалемиз умумий ишимизнинъ энъ уфакъ бир къысмыдыр. Эсасен мында токъталгъан ве ачыкълангъан фикир – Ашыкъ Умернинъ лирик шиирлерини талиль этип, баш образларыны айдынлатувдыр. Яни шаиримизнинъ бир мураббасыны козьден кечирип, биз севгили ве ашыкъ образларыны огренемиз.

Ашыкъ Умернинъ бир мураббасыны алып, талиль этмеге тырышайыкъ.

1. Алем ичре хублугъы мешур олан дильберми бу?
Леблери бал, дишлери дюрр, дане-и гевхерми бу?
Гульшен-и хюсни музеййен хуб джемалы афитаб.
Ренки ал олмыш, янагъы ляле-и ахмерми бу?
2. Хюснюне, адеттир, эйлер, чюнки эр дильбер гъурур,
Бир тебессюмле идер, амма диле бахш-и сюрюр.
Гёр Худанынъ хикметин, халкъ, эйлемиш бир паре нур

Хеп гёренлер диди иште, мех-и энверми бу?

3. Ол перининъ медхи диллерде даим даситан,
Ким оны икълим-и хюсне эйлемиш хаъан-и земан?
Афитаб-и хюсни зиб-и мех юзю гульден нишан,
Бильмедим хуриймидир ёкъса пери-пейкерми бу?
4. Сёйлесем бир сёз анъа ремзи-рюмюз иле дуяр,
Хем ферасеттен хабир ве хем маарифтен уяр.
Бакъмагъа козьлер къамашур, бакъышы джанлар къыяр.
Дер ки, Ашыкъ Умер: «Акълым алан дильберми бу?»

1. Бу дюльберми, гузеллигинен бутюн дюньягъа мешур олгъан? Бумы, дудакълары бал, тишлери инджи, джевхер данеси, гузеллиги гуль багъчасы, кунешнен сюсленген дюльбер юзюли, янагъы къырмызы ляле киби ал олгъан?

2. Гузеллигине алышкъан, эр дюльбер гъурурлы, бир тебессюмнен кетер, амма гонъюльге бахышы олур, бир парча нур яратты - Аллахнынъ икметини корь, эр корьгенлер деди: «Бумы ай киби парлагъан гузель?»

3. О перининъ медхи тиллерде дестан олды. Оны ким гузеллик диярына земаненинъ хаъаны эйледиди? Гузеллиги кунеш, юзю айнен безетильген, гульден нишан, бу уриймидир, пери-пейкерми, бильмедим?

4. Бир сёз сёйлесем, оны символик манада анълар. Эм ферасеттен билер, эм маарифтен уяр. Козьлер къамашыр бакъкъанда, бакъышы джангъа къыяр. Дер ки, Ашыкъ Умер: « Бу дюльберми акълымы алгъан?»

Корьгенимиз киби, бу мураббада ашыкъ озь севгилисини тарифлей, онынъ дюльберлигини, гузеллигини анълата. Мураббанынъ секиз мысрасындан тек экисинде севгилининъ тасвири бериле, къалгъан алтысында исе «пери-пейкерми бу?» (бу пери киби дюльберми?), «дильберми бу?» (дюльберми бу?) «янагъы ляле-и ахмерми бу?» (янагъы къырмызы лялеми бу?) деген суаллер къоюла. Яни ашыкъ озь севгилиси акъкъында тасавурларны акълында тута эди ве онынънен къаршылашкъанда бутюн тасавурларны хатырлап, къыяс эте. Бу эсерде ашыкъ суаллерни озюне къоя ве, бойлеликнен, севгилисининъ тарифини эте. Яни мысра мысрадан севгилисини анълата, онынъ дюльберлигинде токътала, тасвир эте. Яни, бу – мурабба-тасвирдир.

Биринджи дёртлюкте, бир кереден севгилининъ не къадар дюльбер олгъаныны коре билемиз. Мында къулланылгъан тасвирий васталарнынъ пек зенгин олгъаныны къайд этмеге мумкюн. Меселя, биринджи ве экинджи

мысраларда мубалягъа («алем ичре хублугъу мешур» – гузеллиги бутюн дюньягъа мешур, гузеллигинен дюньягъа белли олгъан) ве меджазлар («леблери бал» – дудакълары бал, «дишлери дюрр дане-и гевхер» – тишлери инджи джевхер данеси) къулланыла. Бу сатырларда ашыкъ озь севгилисини башкъалардан энъ устюн, энъ мешур ве энъ аджайип дюльберликте олгъан гузель оларакъ тарифлей.

Учюнджи ве дёртюнджи мысраларда, кене де, мубалягъа («гульшени хюсю музейен» – гульшен гузеллигинен сюсленген, гузеллиги гуль багъчасы киби безетильген) ве меджазларгъа («жемали афитаб» – юзю кунеш, «янагъы ляле» – янагъы ляле) расткелип, биринджи мысраларнынъ къуветлендирмесини къайд этмеге мумкюн. «Жемали афитаб» дегенде – ашыкъ севгилининъ ашыры дереджеде дюльбер олгъаны тарифлей. Бу дюльберлик иле севгилининъ сыджакълыгъы, якъыджылыгъы, ашыкътан узакъ, онъа етмеси кучь олгъаны да козьге алына.

Экинджи дёртлюкнинъ биринджи ве экинджи мысраларында, севгилининъ гузеллигинен бирликте гъурурлы, кибар олгъаны да къайд этиле. О, тек бир тебессюм иле бакъа, амма бу ашыкълар ичюн бахшыштыр.

Учюнджи ве дёртюнджи мысраларда мубалягъа («Худанынъ хикметин» – Аллахнынъ икмети), меджаз («паре нур» – нур парчалары), къыяс («мех-и энверми» – ай киби айдын, ай киби парлагъан) къулланыла. Оларнынъ ер алмасы севгилининъ не дередже дюльбер олгъаныны акс эте.

Учюнджи дёртлюкнинъ биринджи мысрасында севгили догърудан-догъру «пери» адынен анъыла («ол перининъ» – (о перининъ) – меджаз). Бундан гъайры, онынъ дюльберлиги «тиллерде дестан» олгъаны къайд этиле. Севгили ашыры дереджеде гузель олгъаны ичюн «хюсне эйлемиш хакъан» (гузеллернинъ хакъаны, дюльберлернинъ энъ дюльбери) – мубалягъа оларакъ анълатыла.

Учюнджи дёртлюкнинъ учюнджи мысрасында севгили – «Афитаб-и хусни зиб-и» (гузеллиги кунешнен сюсленген, кунеш гузеллигинен зийнетлендирильген) – меджаз), «мех юзю» (юзю ай – къыяс). Бу меджаз ве

кыяслар ярдымынен муэллиф севгилининъ ашыкътан пек узакъ олгъаныны косьтере. Кене де бу сатырларда «бильмедим хуриймидир ёкъса пери пейкерми» (уриймидир ёкъса пери киби дюльберми бильмедим – кыяс). Урий ве мелеклер инсан козюне корюнмез барлыкълар. Яни, кене де, шаир ашыкъ севгилисине ич къавушмаджагъыны косьтере.

Дёртюнджи дёртлюкнинъ экинджи мысрасында севгилининъ гузеллиги янында онынъ зекийлиги («ферасеттен хабир» – ферасетли, акъыллы, «маарифтен уяр» – маарифтен уяр), акъыллы, бильгили олгъаны къайд этиле.

Дёртюнджи дёртлюкнинъ учюнджи ве дёртюнджи мысраларында севгилининъ дюльберлигинден, парлакълыгъындан онъа бакъмасы агъыр олгъаны («бакъмагъа козьлер къамашур» – бакъмагъа козьлер къамашыр) ве ашыкънынъ алы («акълымы алан дильбер» – акълымы алгъан дюльбер, мени диване эткен дюльбер) анълатыла. Бу сатырда гизли кыясны корьмеге мумкюн: «акълымы алан дильбер» – «мени озюне багълагъан, ашыкъ, диване эткен дюльбер» манада къулланылгъаны къайд этмеге мумкюн.

Шу мураббада биз эки баш образгъа – ашыкъ ве севгилиге расткелемиз. Бу ерде севгилининъ образы даа да чокъ тасвир этиле, яни дикъкъат там онъа айырыла. Онынънен багълы бир сыра меджаз, мубалягъа, кыяслар ер алмакъталар. Тек мураббанынъ сонъунда, биз, ашыкъ образына («акълымы алан дильбер» – «мени дели-диване эткен») расткелемиз.

Корьгенимиз киби, Ашыкъ Умернинъ лирик шиирлери эки баш образ узеринде къурула. Олар: пек дюльбер, назик, вефасыз, меракъсыз – севгили ве заиф, аджыныкълы алда олгъан – ашыкъ. Бу эки унсур даима бири-бирине къаршы къоюлалар. Эгер де шиирде севгили дюльберлигининъ тасвирине расткельсек, мытлакъа ашыкънынъ ыстырап, эзиет, замет чеккенини де коребилирмиз. Эсас мевзунунъ эки образы бири-биринен пек багълылар: севгилининъ дюльберлиги ашыкъ ыстырапларнынъ себеби ола, амма бу дюльберлик акъкъында биз ашыкънынъ севгисинден, тарифинден билемиз. Бу эки кысым бири-биринден айырылмайып, даима бирликте къулланылып бир мевзу мейдангъа кетирелер.

Бойледже, Ашыкъ Умернинъ тек бир мураббасыны козьден кечирип, зенгин, толукъанлы севгили ве ашыкъ образларынен таныш олмагъа наиль олды. Шаиримизнинъ иджады битмез, тюкенмез бир хазинедир. Шу хазиненинъ инджилерини, джевхерлерини бирер-бирер огренип, талиль этип, айдынлатып биз Ашыкъ Умернинъ кыйметини юксельте билемиз.

Сёзлюкче:

Алем ичре – бутюн доньягъа
афитаб – 1. кунеш
2. кунешнинъ ышыгы
3. сыф. гузель
4. гузель юзь
5. шарап
ахмер – кърмызы
гевхер – 1. эльмас
2. инджи
3. кыйметли таш
гульшен – гуль багъчасы
даситан – дестан
диль – гоньюль, юрек. къальб
дюорр – инджи
зиб – безетильген, сюсленген
икълим - дияр
леб – дудакъ
мах – ай
медх – макътамакъ
музеййен – сюсленген, зийнетлендирилген
паре – парча
ремзи-рюмюз – символ
хикмет – икмет
хуб – гузель, хош, эйи
хюсн – 1. гузель, эйи
2. гузеллик, яхшылыкъ
джемал – юзь гузеллиги
энвер – 1. даа, энъ, пек
2. нурлу, парлакъ, пек гузель

Къулланылгъан эдебият

1. Köprülü F. Türk saz şairleri II: XVII asır saz şairlerinden: Gevheri - Aşık Ömer - Karacaoğlan. - Ankara: Güven Basımevi. – 1962. – S. 253-314.
2. Banarlı N.S. Âşık Ömer / Resimli Türk Edebiyatı Tarihi. C. II. – İstanbul: Milli eğitim basımevi, 1987. – S. 719-720.
3. Kabaklı A. Âşık Ömer / Resimli Türk Edebiyatı. C. II. – İstanbul: Milli eğitim basımevi, 1987. – S. 696-701.
4. Ergun S.N. Aşık Ömer: Hayatı ve şiirleri. – Ankara: Semih Lütü Matbaa ve Kitabevi, 1936. – 444 s.
5. Шемъи-заде Э. Ашыкъ Умер // Ленин байрагъы. – 1969. – 11,14,16 января.
6. Шемъи-заде Э. Омюр ве яратыджылыкъ. Эдебий макъалелер. – Ташкент: Гъафур Гъулам адына эдебият ве санъат нешрияты. – 1974. – 148 с.
7. Гъафар Б., Меметова Л. Ашыкъ Умер // Йылдыз. – 1980. – №3. – с.128-137.
8. Гъафар Б. Ашыкъ Умер бизим заманымызда // Йылдыз – 1983. - №4. – с.139-140.
9. Ашыкъ Умер. Тертип ве терджиме этиджи Риза Фазыл. I джылт. Шиирлер ве гъазеллер. – Ташкент: Гъафур Гъулам адына эдебият ве санъат нешрияты, 1989. – 472 с.
10. Ашыкъ Умер. Тертип ве терджиме этиджи Риза Фазыл. II джылт. Ашыкънынъ йырлары. – Ташкент: Гъафур Гъулам адына эдебият ве санъат нешрияты, 1990. – 496 с.
11. Акъсакъов З. Ашыкъ Умер // Йылдыз.– 1985. – №1. – С. 66-73.

12. Фазыл Р. Ашыкъ Умер // Йылдыз. – 1999. – №2. – С.48-53.
13. Грѣзы розового сада (из средневековой крымскотатарской классической поэзии). Пер. С. Дружинина, сост. коммент. и послесл. Н. Абдульваапа. – Симферополь: Сонат. – 1999. – 88 с.
14. Усеинов Т. Б. Къырымтатар эдебиятынынъ орта асырлар девирини. - Симферополь: Къырымдевокъувпеднешир. – 1999. – 176 с.
15. Шемьи-заде Э. Шаир Ашыкъ Умер ве онынъ классик эдебиятымыздаки ери / Эдебий ве тенкъидий макъалелер. – Симферополь: Доля. – 2000. – С. 5-36.
16. Фазылов Р., Нагаев С. Къырымтатар эдебиятынынъ тарихы. Къыскъа бир назар. – Симферополь: Къырымдевокъувпеднешир. – 2001. – 640с.
17. Фазылов Р. Ирмакълар. Эдебий макъалелер, очерклер, хатырлар, левхалар. Симферополь: Къырымдевокъувпеднешир. – 2002. – 552с.
18. Грѣзы любви. Поэзия крымских ханов и поэтов их круга. Пер. С. Дружинина, сост. коммент. и послесл. Н. Абдульваапа. – Симферополь: Доля. – 2003. – 71с.
19. Окрушина сонця: Антол. крымскотат. поезіі XIII – XX ст. / Упоряд.: М. Мірошніченко, Ю. Кандим. – 2003. – 792с.
20. Стеблева И. В. Семантика газелей Бабура. – Москва: Изд. «Наука». – 1982. – 201с.
21. Sefecioğlu M. N. Nevi divanın tahlili. - Ankara: Gaye Matbası. – 1990. – 448 s.